

تحلیل تطبیقی ساختار محله ای شهر در دوره اسلامی در ایران

شهر روز چگینی^{۱*}، نوید سعیدی رضوانی^۲

۱- دانشجوی دکتری شهرسازی، واحد بین الملل کیش، دانشگاه آزاد اسلامی، shahrooz.ch@gmail.com

۲- استادیار گروه مهندسی شهرسازی، دانشکده مهندسی معماری و شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین، Navidsaeidirezvani

چکیده

شهر از جمله بارزترین و ملموسترین جلوه‌های فرهنگ بشری است که با ارائه فضاهای عینی و قابل ادراک، زمینه‌ساز حضور شهروندان در عرصه زندگی اجتماعی است. درک و شناخت سازمان فضایی شهر، سنگ زیر بنای وضعیت موجود است و تخمین دگرگونی‌های شهر فردا را ممکن می‌سازد. عناصر اصلی شهرهای اسلامی بازار، محلات مسکونی، مسجد جامع و دارالعماره بوده اند، که محلات را مرکز محله ای با عناصری چون مسجد و بازارچه و میدان و آب انبار بوده است. محله به عنوان عامل اصلی روابط اجتماعی در شهرهای اسلامی مطرح بوده است. در شناخت سازمان فضایی و کالبدی شهر، علاوه بر بررسی عناصر کالبدی آن، نحوه ارتباط این عناصر در یک مجموعه منسجم و هدفمند مورد نظر است. این پژوهش با استفاده از روش توصیفی و مطالعه کتابخانه‌ای، در پی تحلیل ساختار فضایی و کالبدی شهر ایرانی در دوره اسلامی تا دوره صفویه است و بر آن است تا به شکل گیری ساختار محله در شهرهای اسلامی بپردازد. بدین منظور ابتدا نگاهی به شکل گیری شهر اسلامی گردیده، سپس عوامل شکل گیری محله را به صورت تحلیلی بررسی می‌شود، و نیز به تحلیل تطبیقی ساختار محله و عملکرد آن در دو شهر شیراز و یزد پرداخته خواهد شد.

واژه‌های کلیدی: شهر اسلامی، نظام محله ای، شهرنشینی، عناصر شهرسازی اسلامی، زمینه‌های تاریخی شهرسازی اسلامی، فضای شهری

۱- مقدمه

یکی از اصلی‌ترین راه‌های شناخت موضوعات و پدیده‌ها و مفاهیم، مطالعه در صفات و آثار آنها می‌باشد. وقتی سخن از ابنیه و شهرها و به طور عام آثار به جا مانده از گذشته به میان می‌آید، بسیاری موارد و موضوعات می‌توانند مورد توجه قرار گیرند. در کاربرد تعابیر "معماری" و "شهر" و "شهرسازی" اسلامی مقولات بنیادینی باید در نظر گرفته شود و جزئیات هر وجه نیز به دقت مورد ارزیابی قرار گیرند.

نخستین مقوله عبارت از ملحوظ داشتن روشی است که هر جهان بینی برای زیست پیروان خویش تبیین می‌کند. دومین موضوع توجه به میزان رابطه جهان بینی و فرهنگ انسان با هر آن چیزی است که تولید می‌نماید. مقوله سوم مشتمل بر ویژگی‌هایی است که در متون هر جهان بینی راجع به "معماری" و "شهر" و به طور عام "محیط مصنوع" زندگی انسان و طبیعت مورد اشاره قرار گرفته‌اند. موضوع بعدی شامل روش‌هایی است که جوامع معتقد به هر تفکری را در تجلی کالبدی بخشیدن به ویژگی‌های مذکور در متون مربوط به آن تفکر یاری می‌کنند. مقوله آخر مصادیق تاریخی (شهر و معماری) و روند پیدایش و شکل گیری و تکامل آنها در طول تاریخ و توسط پیروان هر جهان بینی و دینی است که شهر و معماری به آن منتسب می‌شود (نقی زاده، ۱۳۸۵، ۱۰۷).

اسلام از ادیان و مکاتبی است که در محیط شهری گسترش یافته و اصولاً نسبت به شهرنشینی نظری کاملاً مساعد و تشویق آمیز دارد. از ویژگی‌های مهم شهر اسلامی چهار عنصر حکومت، امت، اصناف (بازار) و محلات است. محله به عنوان